

שד"ל ורחל מורפורגו – בין קבלה לתבונה

הקדמה

לאחרונה יצא לאור ספרה המונומנטלי של טובה כהן על רחל מורפורגו (1870-1789) – **עוגב נאלם**.¹ על פי ניתוח מדויק ומדויק של שירים ומכתבים ספורים שכתבה מורפורגו, מצליחה כהן בלמדנות בלתי שכיחה וביד אמן לשרטט לפנינו בספר זה דמות נשית יוצאת דופן, מלאה ומרשימה. בין היתר היא דנה ביחסים המורכבים ששררו בין מורפורגו לבין קרוב משפחתה המפורסם שמואל דוד לוצאטו (שד"ל, 1800-1865). במאמר זה ברצוני להציג תחילה את ההסבר של כהן למחלוקת בין מורפורגו לשד"ל בעניין היחס בין קבלה, תורה, מדע ופילוסופיה. הסברה זה מבוסס על כך שמורפורגו הושפעה עמוקות מספר הברית השלם² של פנחס אליהו הורוויץ (1765-1821), וכן מסתמכת כהן על הסברו של שמואל פיינר³ לעמדתו של שד"ל הבוגר בנושא זה, שאותו היא מקבלת, ולפיו היה שד"ל 'משכיל שכנגד'. אחר כך אציע את ההסבר שלי למחלוקת זו, המבוסס על עמדתי שלפיה לא היה שד"ל 'משכיל שכנגד', אלא בעל עמדת 'האמת הכפולה'. נוסף על כך אסביר כי החלטתו לגנוז לשנים רבות את פרסום חיבורו נגד הקבלה, 'ויכוח על חכמת הקבלה',⁴ קשורה בכך שעל אף המחלוקת ביניהם, הוא העריך מאוד את קרובתו החכמה.

מורפורגו ושד"ל בצעירותם

רחל מורפורגו ושמואל דוד לוצאטו, הצעיר ממנה בעשר שנים, היו בני דודים והתגוררו בטריאסט. מגיל צעיר למדו שניהם יחד בספריית אחיה יצחק שבבית הוריה, שאותה ירש

1 ט' כהן, עוגב נאלם, ירושלים תשע"ו.

2 פנחס אליהו הורוויץ, ספר הברית השלם, הוצאה ראשונה ברין תקנ"ז, ירושלים תש"ן.

3 ראו הערה 16 להלן.

4 ראו הערה 17 להלן.

מדודם דוד לוצאטו. שד"ל מתאר את ידיעותיה ואת תועלתה עבורו: "רחל אשה חכמה במקרא בתלמוד ובוהר, גם אוהבת השיר, וחברתה הועילה מאד לשד"ל בימים ההמה".⁵ לפי תיאורי שד"ל שכהן מביאה בספרה, כבר בנערותם היו ביניהם ויכוחים והוא נוכח כי מורפורגו היא אישה מיוחדת:

מתיאורו של שד"ל מצטיירת דמות אישה צעירה שאינה רואה עצמה כפופה לאידיאל הנשי המקובל: במוקד עניינה עומדים נושאים מופשטים- אינטלקטואליים, והיא בעלת עצמאות מחשבתית ודחף חזק להגיע לחקר האמת גם במחיר של ויכוח 'בלתי נשי'.⁶

מתברר שכבר מגיל צעיר התגלעה ביניהם מחלוקת לגבי הקבלה וספר הזוהר, כפי שסיפר שד"ל מאוחר יותר:

ופעם אחת (זה יותר משלשים שנה [1847]) בקשה ממני [רחל] שאשתדל למצוא בשבילה ס' [ספר] הזוהר, וחפשתי ומצאתי והבאתי לה, ונתנה לי כסף מחירו אשר הוצאתי בעדו, ואחר כך אמרה לי: ולך איפוא מה אעשה בשביל טרחך? אמרתי לה: לא אבקש ממך דבר, רק שלא תאמיני בכל מה שכתוב בו – ענתה ואמרה: 'הקשית לשאול'.⁷

וכהן מסיקה נכון:

כנראה שד"ל הבין אז שתי עובדות שהרשימו אותו ביותר: האחת – כי רחל נוקטת עמדות אינטלקטואליות עצמאיות מנוגדות לשלו (מה שכבר נרמז על ידי תיאוריו את הוויכוחים ביניהם); והשנייה – כי נטייתה הרוחנית של רחל, בניגוד לו, היא למיסטיקה ולקבלה.⁸

5 שמואל דוד לוצאטו, תולדות שמואל דוד לוצאטו עד שנת תקע"ד, מכתב שפת קדש, בעריכת מ' בונדי, פראג 1857, עמ' 68; כהן, עוגב נאלם (לעיל הערה 1), עמ' 93.

6 כהן, שם, עמ' 93-94.

7 שמואל דוד לוצאטו, מכתב למנדל שטרן (1847), כוכבי יצחק, 35 (1868), עמ' 18; כהן, עוגב נאלם (לעיל הערה 1), עמ' 94.

8 כהן, שם, שם. גם מרינה ארביב עסקה בדמותה של רחל מורפורגו ותיארה את עמדתה בדבר אמיתותם של הקבלה ודברי חז"ל אשר היגדיהם גוברים על אלו של הפילוסופיה ושל המדע המתבססים על מחקר היסטורי-פילולוגי. אצל ארביב אפשר למצוא תובנות חשובות נוספות על המחלוקת בין רחל לשד"ל וגם ליש"ר, בעיקר בשאלה מדוע בחרה מורפורגו בקבלה על פני כל מה שבחרו בו המשכילים בזמנה, מלבד נטייתה לרומנטיקה קלאסית ולמיסטיקה. לדעת ארביב, הקבלה נתנה תוקף לזכותה של אישה יהודייה לכתוב שירה עברית, כהתגלות רוח הקודש שכל איש ואישה יכולים לזכות בה, וכך לקבל לגיטימציה בין מלומדי הדור שלא היו מוכנים לתת מקום לאישה להתגדר בו בתחום עיסוקיהם. ראו: M. Arbib, 'A Women and Poet against the Stream: Rachel Morpurgo, Advocate of the Kabbalah in an Anti-Kabbalistic age', *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies & Gender*, 29 (2015), pp. 8-20.

אכן, שד"ל הצעיר נטה לפילוסופיה הרציונלית של הרמב"ם ודומיו, בניגוד לדעתה של מורפורגו כפי שהיא עולה ממכתב שכתבה בשנת 1853 למנדל שטרן, עורך כתב העת 'כוכבי יצחק', שלא פרסם אותו עד 1861:

הנה עינינו הרואות שבכל יום ויום מתקיימים דברי חכמינו הקדמונים, כאמרם (כתובות פ' י"ז [צ"ל סנהדרין צז ע"ב]) אין בן דוד בא עד שיהפך העולם לדעת צדוקי, יהפך למינות יתיאשו מן הגאולה [...] וכל זה [דברי החכמה שלהם] לא השיגו [חז"ל] בהגיון לבם, כי אם רוח הקדש הופיע עליהם, והתורה אמרה ולא תתורו אחרי לבבכם, זו מינות. וכן הבטיחנו השם יתברך על ידי יחזקאל (לו) והסרתי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר ועשיתי את אשר בחקי תלכו, בתום לבבכם. כמו הולך בתום ילך בטח. והזכיר חקים אשר לא יצדק בהם שקול הדעת ולא שום דבר מהגיון והפילוסופיה [...] ואם נמצא איזה דבר בספרי הקבלה שלא כרצוננו, נתלה הדבר בטעות סופר או הדפוס. או קוצר דעתנו. ולא נטיל מום בקדושים אשר בארץ המה ואין לבם די השיב. ואם יש מי שהצרעת [הפילוסופיה] זרחה במצחו, ישמע נא תחינתי ויעטה על שפם ולא יטמא אחרים. למה לנו לתור אחר עץ הדעת טוב ורע. נקח מעץ החיים היא למחזיקים בה ונאכל ונחיה לעולם?

השפעת הורוויץ על מורפורגו – עמדת רחל על הקבלה, על המדע ועל הפילוסופיה

מתוך השוואה מדוקדקת של דברי מורפורגו לדברי פנחס אליהו הורוויץ בספרו **ספר הברית**, מוכיחה כהן את ההשפעה הגדולה שהייתה להורוויץ על מורפורגו, ולפיכך קובעת בדיוק רב כי היא נטתה כמוהו לשלב מדע ואמונה – שאותה זיהתה עם הקבלה – ולדחות את הפילוסופיה, בעוד שד"ל ראה בין הקבלה, המדע והפילוסופיה סתירה, והעדיף את המדע הרציונלי:

קרוב לוודאי כי הימשכותה של רחל מורפורגו לספר הברית הייתה תוצאה של הדרך שבה שולבו בו מדע ואמונה ואף מדע וקבלה. שלא כמו שד"ל, לא ראתה מורפורגו במדע וקבלה תחומים סותרים, ואולי אף הושפעה בכך מספרות ההגות היהודית-איטלקית מן המאות הקודמות. הוויכוח בין רחל מורפורגו ובין שד"ל באשר לסתירה או לשילוב בין המדע ובין הקבלה, דמה במידה רבה לוויכוח שהתנהל במאות השבע עשרה והשמונה עשרה בתוך יהדות איטליה [...] המגמה האחת הייתה של איש הרוח המחויב בכל מאודו לשילוב התרבות

9 ר' מורפורגו, מכתב למנדל שטרן מאלול תרי"ג, עוגב רחל מהדורת י"ח קסטיליוני, קרקוב 1890, עמ' 109-110; **כוכבי יצחק**, 26 (1861), עמ' 72-73; כהן, **עוגב נאלם** (לעיל הערה 1), עמ' 565-568. אין אנו יודעים עד כמה הגיעה ידיעתה של מורפורגו בחיבורי שד"ל. האם ידעה כי היה ממטרימי הקונסרבטיזם וסבר כי מדרש ההלכה של חז"ל שבמשנה ובתלמוד אינו מסיני ורובו ככולו הוא יצירה גאונית שלהם? לפי האמור במקור זה, היא בוודאי הייתה מתרעמת על כך. על עמדה זו של שד"ל ראו א' חמיאל, הדרך הממוצעת, ירושלים תשע"א, עמ' 219-227; הנ"ל, **האמת הכפולה**, ירושלים תשע"ו, עמ' 94-114.

הרבנית עם העולם החילוני ולביאורה, עד כמה שניתן, במונחים שיהיו מובנים לתבונה האנושית ולשכל האנושי [...] השקפת עולם שדחתה את הקבלה מכול וכול ואימצה את הרציונליזם [...] בני הפלוגתא של רציונליסטים אלה היו גם 'המקובלים הצרופים' [...] וגם קבוצה מרכזית של אנשי רוח [...] ש'רבים מהם היו מקובלים, אשר אמנם היו פתוחים יותר למדעים משהיו בני הקבוצה הראשונה, אך שללו מכל וכל את הפילוסופיה'¹⁰.

בשנת 1854 כתבה מורפורגו מכתב תנחומים לשד"ל על מות בנו הבכור אוהב-גר, ובין היתר ניסתה לשכנעו לחזור בו ממה שכתב בחיבורו 'תורה נדרשת' בשבח הפילוסופיה. חיבור זה נכתב למגירה בשנת 1818, ושד"ל החל לפרסמו בהמשכים ב'כוכבי יצחק', משנת 1852 ועד שנת 1861, בחוברות 16-26, אף על פי שכבר שינה הרבה לפני כן את עמדתו זו. מורפורגו קראה בחוברות 16 ו-17 והרגישה דחף להגיב:

ואתה עתה ברוך ה' הרשני לומר לפניך דבר אחד. על כי אהבת עולם אהבתך ואתה עשית חסד עמדי. וגמלתני הטובות. לכן אחלה פניך אם תוכל להשיב ספר תורה נדרשת כי הדברים האלה לא ישרו בעיני. כי כבר נאמר ויאמינו בה' ובמשה עבדו. ולא לחנם קראו להם [לדור יוצאי מצרים] דור החכמה. ונאמר וינסו אותי זה עשר פעמים. באופן שלא נשאר שום ספק. ועוד באיזה דת אנושית תמצא סודות ורמזים לאלפים ולרבבות. בצורת האותיות. בשמותן. במספרן. בנקודותן, בטעמיהן. עד כי אין הפה יכול לדבר ואין האוזן יכולה לשמוע. ורחוק המקום בין האמת האלקי לשקר האנושי כי האמת יורה דרכו, ולדרוש ולחקור על הודאי יזיק ולא יועיל.¹¹

כהן מסבירה את דבריה אלה של מורפורגו לשד"ל על פי עמדת בעל ספר הברית ומדייקת יפה:

מורפורגו טוענת לעומתו, כי מאז ראשיתה מבוססת היהדות לא על חקירה רציונלית, כי אם על אמונה של עם ישראל באלוהיו. ספר התורה אינו ספר רציונלי, אלא ספר המגלם את האמונה באמת האלוהית, שהיא ההדרכה היחידה הנכונה לאדם [...] על בסיס הבנתה את ספר הברית, מעמידה מורפורגו את עצמה, אפוא, במחנה מוגדר מבחינה דתית והגותית: יראי ה' ושומרי המצוות הטוענים כי היהדות מבוססת על אמונה, ולא על חקירה רציונלית. אין תמה שהיא מקבלת לחלוטין את עמדת בעל ספר הברית כי חכמת חז"ל, שמקורה ברוח הקודש, עולה על כל הישג של המדע האנושי, ולכן, כאשר נוצרת התנגשות בין דעת חז"ל ובין המדע, יש להעדיף את עמדת חז"ל.¹²

10 כהן, עוגב נאלם (לעיל הערה 1), עמ' 307. הציטוט: ד' רודרמן, מחשבה יהודית ותגליות מדעיות בעת החדשה המוקדמות באירופה, ירושלים 2002, עמ' 119.

11 ר' מורפורגו, מכתב לשד"ל, 1854, עוגב רחל (לעיל הערה 9), עמ' 111-112.

12 כהן, עוגב נאלם (לעיל הערה 1), עמ' 312.

העדפה זו היא גורפת ואין לסטות ממנה, כי דבר ה' צודק תמיד, ומסקנות המדע, אם הן סותרות את ההתגלות, שגויות תמיד. את עמדתה זו הביאה מורפורגו עד אבסורד, כפי שמסבירה כהן את העולה ממכתבה אל שד"ל חצי שנה לאחר מכן. מכל זה עולה דווקא כי שילוב מדע ואמונה אצלה הוא בעירבון מוגבל מאוד:

אין מורפורגו מוכנה לקבל בשום אופן את תמונת העולם הקופרניקאית ואת התנגדותה היא מבססת על שתי טענות. הטענה האחת נובעת מן הנסיון האנושי המקובל – הרי איננו חשים בתנודת כדור הארץ ואם היה זה, היינו צריכים לחוש בכך. הטענה השנייה היא טקסטואלית – לפי התיאור המקראי המתאר את זריחת השמש ('זורחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה' מלאכי ג כ) [...] ההנחה המובלעת היא כי אם המדע סותר את פסוקי הנביא, האמת היא עם הנביא.¹³

מורפורגו ושד"ל הבוגרים – השפעת פיינר על כהן

שד"ל נסוג בשנות השלושים לחייו מעמדתו הרציונליסטית והפך לניאורומנטיקן, ולא ברור אם מורפורגו ידעה על כך אם לאו. בכל זאת, כהן רואה לנכון להסביר כי למרות שינוי עמדה זה עדיין קיימת מחלוקת בין מורפורגו לשד"ל, שכן האחרון דחה את הקבלה למרות הרומנטיות שאימץ, ויש בכתביו עדיין אהדה ללימוד תבוני ולאוניברסליזם. על פי ההיסטוריון שמואל פיינר, שקבע כי שד"ל היה 'משכיל שכנגד' וגם הסביר את עמדתו של הורוויץ בעניין זה, מסבירה כהן את הבדלי העמדות בין מורפורגו לשד"ל:

השפעתו הדומיננטית של ספר הברית על תפיסת עולמה של רחל מורפורגו מדגישה את המרחק בין דעותיה ובין דעות שד"ל. גם כאשר חלה התקרבות רעיונית בין שד"ל למורפורגו, עם דחיית הרציונליזם המודרני הקיצוני על ידי שד"ל, לא נעלם הפער ביניהם. שד"ל (כאופייני ל'נאורות שכנגד') לא דחה מעולם את רעיון הנאורות המודרני, אלא רק ניסה לעצב נאורות בלתי רדיקלית שאינה נשענת על השכל בלבד. במרכז עולמה של רחל מורפורגו, לעומת זאת, לא עמדו הנאורות, הלימוד וההתקרבות לתרבות האירופית, הגם שלא דחתה מה שיכלה ללמוד מהם. בעיסוק המדעי ראתה כלי שימושי אך לא תכלית, ובניגוד לשד"ל לא משכו אותה עצם החקירה המדעית והאפשרות ליצור בסיס מדעי ללימודי היהדות. אין תמה כי הזדהתה עם עמדתו השמרנית של הורוויץ [בעל ספר הברית], שהעמיד את הדת על אמונה מוחלטת בדברי חכמים ובקבלה. מכל האמור לעיל מתברר כי עולמה ההגותי של רחל מורפורגו קשה להגדרה על פי קני מידה מקובלים של נאורות או שמרנות. מצד אחד היא הייתה אישה למדנית [...] הייתה מצוייה בכתבי העת המשכיליים, ויצרה קשרי מכתבים עם משכילי זמנה [...] מצד שני ובו זמנית [...] הייתה בעלת תודעה מיסטית ותפיסות קבליות [...] עולם רוחני זה לא נתפס על ידי מורפורגו עצמה כבעל

סתירות פנימיות [...] הגרעין הפנימי של זהותה היה בסופו של דבר – גרעין האמונה הדתית-המיסטית.¹⁴

כלומר, אם אשתמש במודל של שלום רוזנברג, מורפורגו אוחזת ב'עמדת הזהות המגבילה', עמדתו של ריה"ל, שלפיה האמת של ההתגלות (לפי מורפורגו – היא גם האמת של הקבלה) זהה עקרונית לאמת של המדע והפילוסופיה התבוניים (לפי מורפורגו – אולי רק המדע), שכן גם התבונה היא מתנת האל לאדם, אולם כשיש התנגשות וסתירה ביניהן, עמדת ההתגלות קובעת ועמדת התבונה מוגבלת.¹⁵

עמדת שד"ל על הקבלה ומדוע נגזו ה'ויכוח'

היות שאני חולק על פרשנותו של ההיסטוריון פיינר על עמדת שד"ל,¹⁶ ברצוני להציג איך נראית המחלוקת בין שד"ל למורפורגו בעיניו של חוקר מחשבת ישראל. איך אפשר להיות בעמדת 'הנאורות שכנגד' ולא לדחות את רעיון הנאורות המודרני, כפי שמתארת כהן את שד"ל לעיל? לדעתי יש בין השניים שתי מחלוקות. הראשונה, שעליה עמדה כמובן גם כהן, מתייחסת לאמיתות הקבלה התיאוסופית. הנה כך מדבר שד"ל על המקובלים בחיבורו 'ויכוח על חכמת הקבלה ועל קדמות ספר הזהר וקדמות הנקודות והטעמים', שנכתב למגירה בשנים 1814-1826, ופורסם בחלקו בעילום שם בשנת 1832 ב'כרם חמד ב" ובמלואו בגוריצייה בשנת 1852, ויצא לאור במהדורה חדשה על ידי יונתן בשיא בירושלים תשע"ג:

ספר הזהר גרם להרחיק חכמי ישראל מלהתעסק בידיעת עצם התורה, שהוא הפשט, לדעת ולהבין כמה תלי תלים של הלכות התלולים בכל תיבה ותיבה ובכל אות ואות, לפי עומק חכמת הלשון; וגרם להם לאבד זמנם ושכלם בחלומות והבלים ודברים הרבה שאין בהם ממש, בגימטריאות וראשי תיבות ושאר ענינים, אשר אם הוזכרו לפעמים גם בתלמוד, לא הובאו אלא דרך אסמכתא גרידא, לא לבנות עליהם בנין תפל, ולא להאמין שנתכוונה להם רוח הקדש המדברת בפי הנביאים. והשנית אשר גרם ספר הזהר, הוא לפרוק עול מורא שמים מעל צואר חכמי ישראל עד שלא יחוסו על כבוד קונם, וישאלו וישבו ויכתבו וידפיסו על מה למעלה מה למטה מה לפנים ומה לאחור, ועל אל אלים ידברו עתק בגאווה ובגודל לבב: איך ברא את עולמו, ואיך הוא מנהיג אותו, ואיך צמצם עצמו לברוא אותו, ואיך האציל עולמות מעצמותו, ואיך עצמותו מתאחדת בעולמות

14 שם, עמ' 314-315. על עמדת הורוויץ ראו ש' פיינר, שרשי החילון: מתיירות וספקנות ביהדות המאה ה-18, ירושלים תש"ע, עמ' 385.

15 העמדות השונות מוצגות כאן לפי המודל של שלום רוזנברג, תורה ומדע בהגות היהודית החדשה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 23-45. ראו על מודל זה גם אצל חמיאל, הדרך הממוצעת (לעיל הערה 9), עמ' 243-247.

16 ראו ש' פיינר, 'שד"ל וההשכלה שכנגד', איטליה – שמואל דוד לוצאטו מאתיים להולדתו, בעריכת ר' בונפיל, 'י' גוטליב וח' כשר, ירושלים תשס"ד, עמ' קמה-קסה; חמיאל, הדרך הממוצעת (לעיל הערה 9), עמ' 316-317.

שהאציל, ואיך אחד הוא עשר ועשר הוא אחד, ואיך הנשמה היא חלק אלוה ממש, ואיך העולמות כלם חלק אלוה הם, ואיך פעולות בשר ודם יש נח בהן לפגום ולקלקל העולמות העליונים, וכיוצא מן הענינים האלה שכל מי שיש לו אלוה תסמר שערות בשרו כאשר יקראם בספר. ובפרט בראותו המדברים בענינים האלה ריקים ונעדרים מחכמת ההגיון ומכל ההקדמות הצריכות לא לבד לחקירות נשגבות כאלה, אבל גם כן לקלה שבחקירות. ועל הכל בראותו איך אין ביניהם הסכמה בעקרי חכמתם, וכלם מגששים כעורים קיר בענינים שהכל תלוי בהם, ועל ידי כן ישתדלו לקיים שני ההפכים בנושא אחד, ויאמרו דברים שאין להם הבנה כל עקר, והמשכיל המבין לא ימצא דבריהם אלא חרופים וגדופים.¹⁷

שד"ל חשב שהקבלה התיאוסופית היא פיקציה של המקובלים שמטרתה הייתה ראויה: להילחם בפילוסופיה האריסטוטלית הספקולטיבית בכליה היא, כלומר בדיה מזיקה בכוונה רצויה. בסוף החיבור הזה הוסיף שד"ל תוספת ובה בין היתר הסביר מדוע עיכב את הוצאת הספר לאור:

ואחרי בואי הנה [לפדובה, 1829] הראיתי ספרי זה [הוויכוח] לקצת מתלמידי ואוהבי, ולא עלה על דעתי להפיצו בישראל, יען בגלילות האלה ובימים האלה העוסקים בספרי הקבלה מתי מספר המה, ורובם שואבים מהם מוסר ויראת ה', וכוונתם רצויה, ומעשיהם ג"כ [גם כן] רצוים לשמים ולבריות, ומה לי לבלבל דעתם בחקירותי? [...] כתב אלי [בחור יליד פולין שראה עותק מכתב היד אצל אחד מתלמידי] כמתרעם על שאין אני מוציאו לאור, יען בטוח הוא, שיוכל להיות לתועלת גדולה לבני עמנו, ובפרט לאנשי ארצו, אשר שם רבבות המתחסדים, המחללים כבוד האומה וכבוד התורה בהבליהם וברוע מעלליהם. ורק דבריו אלה הם אשר העירוני לפרסם ספרי זה, אחרי חמש ועשרים שנה שהיה טמון באהלי ובאהל קצת מתלמידי.¹⁸

כלומר, מכיוון שרק אנשים מעטים למדו באותו זמן בספרי קבלה, ומכיוון שהיו תמימים וישרים ולימוד זה רק הוסיף לאמונתם, ליראת השמים ולמוסר הטוב שלהם, כמו למשל בת דודתו רחל מורפורגו, החליט שד"ל שאין סיבה לפרסם את ממצאיו, לבלבל אנשים אלה במחקרו ולהפוך את עולמם. רק משהתפשטה החסידות במזרח אירופה ושמעה נודע לשמצה באוזני שד"ל, שסלד מכל מיסטיקה, החליט להוציא את החיבור לאור כדי לסייע לנלחמים בחסידות, שהיא לדעתו סכנה ליהדות.

17 שמואל דוד לוצאטו, ויכוח על חכמת הקבלה ועל קדמות ספר הזהר, גוריציא, 1852, עמ' 121, מחקרי היהדות, ורשה תרע"ג, כרך ראשון, חלק ראשון, עמ' 226-227, "ה'ויכוח", מהדורת בשיא, ירושלים תשע"ג, עמ' 121. ראו הקדמה שלי לחיבור במהדורה החדשה.

18 שם, עמ' 137, מחקרי היהדות, עמ' 240, מהדורת בשיא, עמ' 137.

עמדת 'הזהות המגבילה' של מורפורגו מול עמדת 'האמת הכפולה' של שד"ל

עד כאן על המחלוקת האחת, הברורה, בין השניים. אולם לדעתי ישנה מחלוקת נוספת בין עמדותיהם שאינה קשורה כלל לקבלה. הזהות בין האמונה, התורה והקבלה, וההפרדה לפעמים בין מדע לפילוסופיה, הן רק עמדתם של הורוויץ ומורפורגו. שד"ל חושב אחרת. הקבלה אכן פסולה בעיניו ואין לה מסורת לפני המאה ה-13, אך התורה היא לדעתו דבר ה' הישיר אל משה בהתגלות. את עמדת 'הזהות המגבילה' של ריה"ל הוא אינו מקבל, כי היא דוחה את התבונה במקרי סתירה, כפי שעושים הורוויץ ומורפורגו. את עמדת 'הזהות המפרשת' של הרמב"ם, שלפיה כאשר קיימת סתירה קובעת התבונה, ויש לפרש לפיה מחדש את ההתגלות, שד"ל אינו מקבל כי היא דוחה את היגדי ההתגלות האלוהית במקרי סתירה. לדעתו, המדע והפילוסופיה הם פרי המחשבה הרציונלית האנושית, וככאלה יש לראות אותם ואת ההתגלות שבתורה הרבה פעמים משני צדי המתרס, כי היגדיהם סותרים מדי פעם. לא רק הקבלה סותרת את המדע ואת הפילוסופיה, אלא גם ההתגלות המקראית עומדת בסתירה להם, אולם ההתגלות היא אמת כמו הפילוסופיה, שתיהן חשובות ובטהרתן הן אמיתיות, ואל לנו לפסול אף אחד מקוטבי הסתירה. עלינו לחיות בשלום עם שתיהן ולדעת כי רק בעולמו של הקב"ה הסתירות נפתרות ומתיישבות. ההרמוניה בעולם הזה אינה אלא אשליה. לפיכך הגיע שד"ל בסופו של דבר לקבל את העמדה הביניימית הנדירה יחסית, עמדת 'האמת הכפולה' או 'העמדה הדיאלקטית הבלתי פתירה':

אבל שני הדברים האלה [התורה והפילוסופיה] הם הפכיים ומתנגדים, יען אם יהיה אדם מכיר שלמות האל שהיא לאין תכלית, ואם יאמין ייחודו הגמור על הדרך שביארוהו הפילוסופים, אז יפול באחת משתיים: אם שיחשבהו נעלה ומרומם מהשגיח בפרטים, ואם שיחשוב כי כל ההווה בעולם אינו אלא בגורתו יתברך; ובין כך ובין כך לא ייתכן שיעלה עוד על לבו לעשות מה שייטב בעיני האל, כי יחשוב שהכל טוב בעיניו בשווה. ואזי אתמה על המתפלספים תימהוהו גדול, איך לא הבינו כי המכוון בתורה איננו המכוון בפילוסופיה, כי המכוון בפילוסופיה הוא הידיעה והכרת האמת, והמכוון בתורה הוא עשיית הטוב והישר; ואם התורה מלמדת אותנו ייחוד האל ויחידוש העולם, אין זה למען הקנותנו ידיעת האל והכרת שלמותו כפי מה שהיא באמרום [באמת?], אך הכל לנטוע בנפשותינו אמונות מועילות להדריכנו במעגלי צדקה ומשפט. אשר על כן התורה והנביאים מקטינים תמיד ציור האל ומקרבים אותו למדרגת האדם, והם מייחסים לו הכעס והרצון, האהבה והשנאה, השמחה והעצבון, ושאר התפעלויות וחסרונות, הכל כדי שיצויר יחס וקשר בינינו ובינו; ואם בהפך נצייר בלבנו אלהים של פילוסופים, השלם שלמות בלי תכלית, אז לא ייתכן עוד לצייר שום יחס וקשר בינו ובין בני אדם ולא תצויר עוד שום ריליגיאוון [דת] בעולם. ומה מקום לתפילה, אם האל בלתי מתפעל? ומה מקום לתשובה, אם רצון האל בלתי משתנה? – ושואל יאמר אדם: אם כדברך שהתורה והפילוסופיה מתנגדות זו לזו, אם כן אחת מהן שקר, אם כן אתה בוזת חכמה או מואס בתורה, – דע כי איננו לא זה ולא זה, אבל אני רואה את האדם מורכב משני כוחות הפכיים, המחשבה וההרגשה הפנימית (עיין הקדמת

בית האוצר) ולהגביר אחד מהכוחות האלה ולבטל האחד אי אפשר, כי האדם בהכרח משועבד לשניהם, לפיכך התורה (האמיתית) והפילוסופיה (האמיתית) אשר איננה עדיין כתובה בספר בפני עצמו, אבל היא מפוזרת בעשרת אלפים ספרים, מעורבת תמיד עם טעויות ושיבושים, שתיהן דברי אלהים חיים, כי שתיהן מסכימות עם טבעו של האדם, ושתייהן אמת בבחינות מתחלפות. ואין כאן המקום להאריך בזה.¹⁹

עמדה פרוקסלית זו הפכה מקובלת יותר ויותר ממחצית המאה העשרים ועד העשורים הראשונים של המאה ה-21, שבהם נמתחת ביקורת על עמדות הרמוניסטיות אשליטיות. הוגים רבניים, בהם הרב קוק, הרב סולובייצ'יק, הרב ברויאור, הרב השל, הרב אמיל פקנהיים והרב שג"ר, ופילוסופים מאמינים, כמו למושל ליאו שטראוס, שמואל הוגו ברגמן, עקיבא ארנסט סימון, מיכה גודמן, משה מאיר ואחרים, כל אחד בדרכו מביעים עמדות דיאלקטיות, לרוב בלתי פתירות.²⁰

סיכום

במאמר קצר זה הצגתי את פרשנותי לשוני בין עמדותיהם של שד"ל ורחל מורפורגו באשר ליחס הנכון לקבלה ולתורה המבוססות על ההתגלות האלוהית, ולמדע ולפילוסופיה המבוססים על התבונה האנושית.

מורפורגו מחזיקה בעמדת 'הזהות המגבילה' (במודל של רוזנברג), שלפיה הקבלה זהה לתורה ושתייהן זהות בעיקרון למדע. אך כאשר יש קשיים וסתירות, התבונה נדחית מפני הקבלה, התורה וחז"ל, שהם קנה המידה לאמת.

שד"ל, לעומת זאת, חשב מנעורות שהקבלה היא בדיה, פיקציה שנוצרה על ידי כמה מחכמי ישראל כדי להילחם ברציונליזם האריסטוטלי הספקולטיבי, שאומץ ליהדות על ידי הרמב"ם ודומיו, ושהם שניהם סכנה ליהדות. עם זאת, הוא האמין בכל לבו בהתגלות ובתורה שבכתב כדבר אלוהים מן השמים. התגלות זו, אף על פי שלדעתו היא סותרת לפעמים את היגדי המדע והפילוסופיה, אינה דוחה אותם ואינה נדחית מפניהם. שד"ל התחיל את חייו כרציונליסט שדחה את הקבלה והעדיף את התבונה, אך בהמשך הפך לניאור-רומנטיקן שהמשיך לדחות את הקבלה אך החזיק בעמדת 'האמת הכפולה', שלפיה גם ההתגלות וגם הפילוסופיה והמדע, כשהם מטוהרים מטעויות ומשגיאות, הם שתי אמיתות סותרות שיש לחיות איתן בשלום, והן מתאחדות ומתיישבות רק בעולמו של האל.

כך יש להסביר את העולה מחיבורו 'תורה נדרשת', שחובר בנעורותו ברוח הרציונליזם ומורפורגו התנגדה לו, ומחיבורו 'יכוח על חכמת הקבלה וספר הזהר', שגם אותו סיים

19 שמואל דוד לוצאטו, פירוש לספר דברים, פאדובה תרל"ו, מהדורת שלזינגר, תל אביב תשכ"ו, מהדורת בשיא, ירושלים תשע"ו, פרק ו פסוק ה. ההדגשות שלי א"ח. ראו גם חמיאל, הדרך הממוצעת (לעיל הערה 9), עמ' 330-339; הנ"ל, האמת הכפולה (לעיל הערה 9), עמ' 85-93.

20 אני דן בעמדותיהם הדיאלקטיות בספרי החדש בין דת לדעת, שיצא לאור בקרוב בהוצאת כרמל, ירושלים.

לחבר בצעירותו ומאז הפסיק ללמוד קבלה. חיבור זה נגנז על ידו למשך 26 שנים כדי לא לפגוע במאמינים תמימים ספורים מסוגה של בת דודתו המוערכת ובת הפלוגתא שלו, מורפורגו, והוא החליט לבסוף לפרסמו רק בשל הסכנה שהופיעה לדעתו ליהדות בדמותה של החסידות.